

educational value can be reduced to nothing. Results of spiritual and moral education we can see in relation to pupils of other people to their duties to their activities.

The article states that one of the ways of formation of spiritual and moral values in class is the implementation of the tasks of spiritual and moral education through the material described in textbooks on subjects such as reading, I and Ukraine, math and other. After formation of reader's competence, respect for the nature, concentration and cognitive development of the child's experience formed the spiritual and moral values of primary school children.

It is noted that aimed at implementing in various areas of education content disciplines promote the absorption of spiritual and moral values. The present study does not exhaust the problem of formation of spiritual and moral values in junior students needs further scientific research in discovering and developing content and technology of formation of readiness of pupils to the spiritual and moral development.

Key words: *spiritual and moral values, spirituality, spiritual development, spiritual and moral improvement, spiritual consciousness, will of person.*

УДК 316.77

А. М. Щербина

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ МЕНТАРЕГУЛЯТИВІВ У ТЕХНОЛОГІЯХ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Вивчається сутність соціокультурних метарегулятивів та особливості впливу на них в історично сформованих і поширених технологіях виховної діяльності. Вони функціонують у якості засад специфічних типів мислення та поведінки, програм соціальної дії етнічних і політичних спільнот, видатних особистостей. У технологіях виховання, що утворюються природним шляхом, як форми буденного життя етносу, метарегулятиви присутні у вигляді традиційних цінностей, що є складниками суспільної свідомості, часто у формі міфологічних, релігійних, почуттєво-художніх образів. Теорії та технології виховної діяльності, що утворюються свідомо, зазвичай орієнтовані на метарегулятиви як на свої провідні ідеали, принципи та завдання.

Ключові слова: *соціокультурний метарегулятив, соціокультурна метарегуляція, технології виховної діяльності, менталітет, цінності, норми, ідеали, типи особистості, діяльнісний підхід.*

Постановка проблеми. Соціокультурні метарегулятиви (найбільш значущі, провідні установки, ідеї та ідеали, принципи, цінності, на які орієнтована людина) є активною складовою в здійсненні людської діяльності як форма зв'язку між мисленням людини, її світоглядом та життєдіяльністю суспільства. За своєю субстанцією, як інформаційні алгоритми людських вчинків, вони мають ментальну («духовну») природу. З погляду кібернетики, теорії інформації та комунікації численні ментальні складові людської діяльності є її регулятивами – внутрішніми програмно-інформаційними утвореннями, що обмежують і спрямовують дію суб'єкта. На найменування метарегулятивів заслуговують найбільш значущі, ефективні ментальні утворення, що мають найбільший вплив на вибір мети діяльності, її енергійну наповненість, обмеження або необмеженість тощо. Їх роль настільки значуща,

що складається враження, що з усіх регулятивних утворень вони функціонують за особливими законами, оскільки в ситуаціях вибору між різними мотивами або цілями вони переважають. Метарегулятиви, безумовно, засвоюються людиною у процесі розвитку, тобто є наслідками виховання, освіти, індивідуального життєвого досвіду, а також продуктами творчої фантазії та теоретичного креативного мислення. Проте, втілюючись у процесах та продуктах людської діяльності, ці ментальні утворення є чинниками нових форм суспільного й індивідуального буття. Метарегулятиви здатні функціонувати в якості засад специфічних типів мислення та поведінки, програм соціальної дії етнічних і політичних спільнот, видатних особистостей. У технологіях виховання, що утворюються природним шляхом, як форми буденного життя етносу, метарегулятиви присутні у формі традиційних цінностей, що є складниками суспільної свідомості, часто у формі міфологічних, релігійних, почуттєво-художніх образів. Теорії та технології виховної діяльності, що утворюються свідомо, зазвичай орієнтовані на метарегулятиви як на свої провідні ідеали, принципи та завдання.

Актуальність дослідження сфери метарегулятивів та феномену метарегуляції з погляду їх формування в технологіях виховної діяльності підтверджується змістом значущих подій суспільного життя наприкінці ХХ – на початку ХІХ століття. Глобальні проблеми, поглиблення індустріалізації в розвинених країнах на фоні великої кількості країн з угальмованим економічним розвитком, поновлення геополітичних конфліктів з явним намаганням відродження тоталітарної системи, розквіт національно-утворюючих рухів і поглиблення міжнаціональних і міжетнічних протиріч, зростання інформатизації, трансформація систем освіти, поширення новітніх релігійних і містично-езотеричних культів, актуалізація екстремістських форм соціальної діяльності тощо – це риси сьогодення. У їх підґрунті криється боротьба ідей та ідеалів, інтересів і намагань. Ці виміри суспільної життєдіяльності містять у собі чисельні ризики для всього людства та кожної окремої людини.

Отже, ментальна сфера людської діяльності є чинником не тільки інтеграції людства та окремих соціумів, але і їх дезінтеграції. Проте, її складові не є чимось надприродним і недоступним для зрозуміння. Навпаки, усі ідеї, ідеали, принципи й інші вищі цінності мають соціокультурне походження, тобто утворені людством і успадковані шляхом освітнього наслідування. Дослідницька думка тисячоліттями намагалася з'ясувати їх сутність, механізми функціонування і умови успішного або безуспішного засвоєння та використання кожною окремою людиною. На цьому підґрунті існують і чисельні концепції, теорії та технології впливу на сферу провідних цінностей, норм, принципів у процесах освіти, просвіти, виховання, управління, пропаганди тощо.

Аналіз актуальних досліджень. У сучасному людино- та культурознавстві за останні роки свого розвитку здобула теорія соціокультурної регуляції життєдіяльності людини та соціуму та її складова – поняття соціокультурних регулятивів. Також використовуються й поняття метарегуляції та метарегулятивів. На сьогодні актуалізуються частиш за все їх спеціальні значення, пов'язані з особливостями окремих видів психічної або комунікативно-мовленнєвої діяльності. Наприклад, Є. С. Слепович і О. М. Поляков досліджують метарегулятивні функції продуктивної діяльності. «Квінтесенцією соціалізації дитини в суспільстві... є її продуктивна діяльність як процес утворення замислів власних дій у відповідності з ідеальними зразками культури. Продуктивна діяльність суб'єкта може бути уявленою як така, що виконує функцію метарегуляції його власної активності» [4, 67]. На думку цих авторів, саме внаслідок оволодіння дитиною алгоритмами продуктивної діяльності відбувається соціалізація як входження у світ соціальних відносин, культурних умінь і усвідомлення власної діяльності, тобто перетворення біологічного індивіда на соціального й культурного суб'єкта та надбання ним рис особистості. Продуктивна діяльність виконує також функцію подолання вад і недоліків обмеженого розумового та культурного розвитку.

У публікації А. А. Романова метарегулятиви визначається як одиниці комунікативної діяльності, що утворюються на підґрунті діалогічних регулятивів у процесі спілкування. «Вплетені в систему семіотичного простору комунікації регулятиви взаємодіють один з одним згідно «сценарію» розгортання... типового акта комунікації (заклики, звинувачення, звернення, самопрезентації тощо), спричиняючи тим самим прагматичну інформацію про інші регулятиви і утворюючи систему метарегулятивів» [3, 15]. Також цікавим у публікації А. А. Романова є аналіз характеру зв'язків між конкретними регулятивами й метарегулятивами. Автор виділяє такі зв'язки між регулятивами, як протиставлення, підтримка, позначення на пряму зв'язку, конкуренції, протидії, змагання за місце в системі й у свідомості суб'єкта мовленнєвої діяльності. На підґрунті цих зв'язків, на думку цього автора, утворюється «регулятивна реальність», яка є виокремленою сутністю в просторі комунікації. Основною функцією «регулятивної реальності» є перенос регулятивів у ментальний простір інших суб'єктів комунікації. «Імовірно, що у процесі дискурсивного впливу «світ» учасників такої комунікації може змінюватися, і цілком природно, що люди перетворюються водночас із ним» [3, 17]. Хоча спеціальним предметом вивчення автора є мовленнєва діяльність, він цілком аргументовано підкреслює, що системні взаємодії регулятивів і метарегулятивів характерні і для позамовленнєвих форм діяльності.

Гіпотеза про можливість розробки повноцінної метарегулятивної моделі людської свідомості висловлюється Г. В. Акоповим та В. І. Долгової. Така

модель, на їх думку, може бути в нагоді у процесах самовиховання, самоаналізу й самовдосконалення як засіб організації інноваційного пошуку, реалізації цільових інтенцій особистості. У соціальній психології, управлінській діяльності метарегулятивна модель свідомості здатна слугувати засобом інтеграції соціальних спільнот. Складниками цієї моделі автори вбачають комплекс здатностей людини, що мають метарегулятивні функції:

- загально-психологічні властивості особистості (активність, спрямованість на інноваційну діяльність, схильність до нового, прогресивного, витримка, рішучість);
- індивідуально-типологічні властивості особистості;
- індивідуальний стиль життєдіяльності;
- соціокультурні типологічні властивості особистості як суб'єкта соціальної діяльності (установка на інноваційну діяльність, професіоналізм, ціннісні орієнтації та відносини);
- психо-емоціональні та інтелектуальні (когнітивні) – креативність, відкритість мислення, гнучкість, позитивне сприйняття нового, чуйність, спостережливість);
- екзистенціальні («Я-концепція» суб'єкта інноваційної діяльності, цілеспрямованість, готовність до ризику тощо). [1, 368–369].

У нашій публікації було обґрунтовано продуктивність використання теорії соціокультурної регуляції та поняття соціокультурного регулятиву в галузі досліджень освітніх процесів, навчальної та виховної діяльності [8].

Також нами вирішувалося завдання осмислення сутності соціокультурних регулятивів людської діяльності як провідних людино- та культууроутворюючих факторів, уточнення уявлень про їх генезу й історичний саморозвиток у різних історичних, соціальних і локально-культурних типах технологій, що мають вплив на людську ментальність. Також нами було сформульовано й поняття метарегулятиву як загального складника вищих форм людської діяльності: «Необхідним складником процесу олюднення людини та внутрішнім рушієм історичного розвитку соціокультурної регуляції є розвиток умінь у деяких ситуаціях не підкорятися вже існуючим регулятивам, доповнювати сферу соціокультурної регуляції новими регулятивами, а також на основі наявних регулятивів утворювати інтегровані регулятивні комплекси більш вищого рівня – метарегулятиви. Контррегулятивність, інноваційність, метарегулятивність слід розглядати як провідні атрибути людини поряд з регулятивністю. [9, 16]. Але достатньо широких, комплексних досліджень сутності та «функціонування» соціокультурних метарегулятивів, тим більше цілісної теорії, яка б віддзеркалювала механізми їх формування у виховних технологіях, ще не існує.

Мета статті полягає в тому, щоб надати подальше уточнення метарегулятиву та схарактеризувати основні механізми формування

соціокультурних метарегулятивів у технологіях виховної діяльності. Ми бачимо протиріччя між фактом вживання розмаїтих метафоричних синонімів, що означають метарегулятивні утворення, та недостатнім рівнем їх теоретичного узагальнення, внаслідок чого відсутнє узагальнююче та загальноприйняте поняття для позначення провідної та переважної програми людської діяльності, що функціонує в особа значущих ситуаціях вибору, прийняття рішень, безпосередньої особистої відповідальності за результат подій тощо. Водночас поширюється вживання понять метарегулятиву та метарегуляції, у яких відображається сформована система відповідних уявлень. Повинна бути позначеною та доведеною тенденція їх перетворення на спеціальні терміни, продуктивні для розвитку теорій виховання, поглиблення професійної свідомості окремих категорій фахівців, пов'язаних з управлінською, політико-ідеологічною, комунікаційною, правовою діяльністю тощо. Є і однобічні, звужені визначення цих понять, які не розкривають їх евристичного, концептуального та теоретико-прагматичного потенціалу. Досягнення цієї мети зумовлює необхідність розв'язання низки завдань:

- визначити поняття метарегулятива та порівняти його з поняттям соціокультурного регулятива, відтак окреслити продуктивність його залучення у більш широкий науковий вжиток фахівцями з галузей культурологічного, управлінського, педагогічного, психологічного знання, які переймаються проблемами технологій виховної діяльності;

- дослідити різноманіття засобів (методів, форм тощо), за якими метарегулятиви формуються у процесах виховних впливів на суб'єкта;

- довести багаторівневість метарегулятивів як форм програмування вищих видів людської діяльності та неодномірність їх формування у різних суб'єктів (диференційованість соціокультурного, етнокультурного, гендерного змісту, вікові особливості, просоціальна, асоціальна та антисоціальна орієнтованість тощо).

Методи дослідження. Вихідною методологічною засадою дослідження метарегулятивів людських вчинків є концепція єдності матеріальних і духовних чинників у розвитку життєдіяльності суспільства. З погляду цієї концепції, метарегулятиви, як і звичайні регулятиви, а також й як будь-які інші ментальні утворення у сфері культури людства завжди є безпосереднім або опосередкованим віддзеркаленням матеріальних обставин суспільного буття: рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, задоволених або незадоволених матеріальних потреб та інтересів тощо. Матеріально-економічні фактори життєдіяльності суспільства опосередковано віддзеркалюються в його менталітеті також через призму існуючих соціально-класових структур, політичних відносин тощо.

Плідною в методологічному вимірі для дослідження процесів формування метарегулятивів в технологіях виховної діяльності є концепція

єдності й різноманіття сфери соціокультурного буття. Відповідно цієї концепції технології виховної діяльності – це різноманіття буденно-практичних та теоретико-практичних підходів до формування людини, що утворилися стихійно-історично або свідомо розроблені та опрацьовані на різних ступенях розвитку цивілізації. Усі вони є необхідними складовими духовної культури людства. Їх можна визначати як людино-формуючі (ментальні, педагогічні, соціально-педагогічні тощо) складові духовного прогресу. Серед них технології етнічно-родинного, родинно-батьківського, професійного, релігійного, шкільно-педагогічного та інших видів виховання, кожна з яких орієнтована на засвоєння вихованцями власного комплексу провідних метарегулятивів. Отже, саме з цього погляду треба вивчати їх специфіку, унікальність і загальні риси.

Також використані ідеї структурного аналізу людського світовідношення, завдяки яким висвітлюються формальні (алгоритмові) та змістовні (когнітивні, аксіологічні, екзистенційні та праксеологічні) складові соціокультурних регулятивів.

У процесі опрацювання поняття соціокультурних метарегулятивів завжди в нагоді ідеї діяльнісного підходу, теорії інформації, комунікації, прикладні методики етимологічного, текстологічного, семантико-семіотичного аналізу.

У дослідженні проблеми метарегулятивів і систем виховної діяльності при необхідності корисні елементи історичної фактографії та компаративістського підходу. Підсумкові концепції дослідження утворюються шляхом теоретичного синтезу виявлених уявлень, ідей, визначень.

Виклад основного матеріалу. Усі складники суспільного буття, у тому числі ті історичні типи особистості, що існують у кожному окремому суспільстві, є результатом його власної соціокультурної діяльності. Внаслідок цього суспільне буття сповнене численними регулятивами – технологіями виробництва матеріальних і духовних благ, нормами спілкування та співпраці, алгоритмами управління, методами соціалізації та окультурювання молоді. В історичному просторі соціокультурної життєдіяльності поряд з технологіями праці та управління утворюються розмаїті форми організованого формуючого впливу на людину та людські спільноти – технології соціалізації та інкультурації, що професійними сучасними педагогами частіше йменуються технологіями освіти та виховання. Можна сказати, що створене людством суспільне буття має здатність творити людину, тобто є чинником безперервного поширення і відтворення її соціокультурних властивостей. Але ж соціокультурні метарегулятиви – це щось екстраординарне з погляду їх програмуючого впливу на людську поведінку. «Судьбами людства незмінно керують не конкретні факти почуттєвого світу, але поняття, які.. існують тільки на ментальному рівні. У великі миттєвості буття, коли людина підіймається до духовної свободи, це

те, що він відчуває як реальне. Саме заради цього людина бажає жити, працювати, страждати та вмирати. Любов, патріотизм, релігія, альтруїзм, слава – все належить трансцендентальному світу. Отже, вони більш належать реальності, чим будь-які «факти», і людина, смутно усвідомлюючи це, схиляється перед ними як перед безсмертними центрами енергії» [2, 258].

Метарегулятиви героїзму, самопожертви, або фанатичної релігійної віри – чи можна їх пов'язувати з відомими виховними технологіями, або вони формуються в поведінці людини за якимось окремими механізмами – це питання повинно бути різнобічно обговореним.

У межах окремої статті можна лише окреслити деякі напрями аналізу численних питань, із яких складається предметний зміст сформульованої проблеми. По-перше, це уточнення деяких понять, за допомогою яких у сучасному людинознавчому знанні взагалі, і у галузі педагогічних теорій у тому числі, описуються та роз'яснюються процеси, пов'язані з привчанням нових генерацій до життя в суспільстві, що забезпечують його безперервність та наслідуваність. Отже, вимагають семантико-теоретичного порівняння такі поняття, як «формування особистості», «виховання», «освіта» (частини використані педагогами), «виховна діяльність», «соціалізація», «інкультурація», «окультурювання» (частини використані соціологами та етнологами), «формування людини», «олюднення», «сапієнтизація» (частини використані філософами, культурологами, палеоантропологами тощо). Власне місце в цьому ряді належить і поняттям «регуляція» та «метарегуляція». Розв'язання цього завдання вимагає порівняння текстів різних авторів, співставлення існуючих визначень, їх смислового аналізу. Актуальність такої праці, що посприяла би розвитку тезауруса всього комплексу людинознавчих наук можна довести численними прикладами неточного, некоректного, суб'єктивного використання багатьох із давно звісних наведених понять, що відбувається лише тому, що вважається, що вони «усім відомі» та «само по собі зрозумілі». Ось приклад: «Процес виховання – система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості» [7, 237]. У цьому визначенні не можна не звернути увагу на три характерних помилки: тавтологію (виховання є виховними заходами), ототожнення нетотожних методологічних термінів (процес є система), ототожнення мети виховання з формуванням виокремленого історичного типу особистості.

Логіка даної статті вимагає невідкладного визначення двох понять: «формування людини» та «виховна діяльність». У першому понятті смислове навантаження вимагає звернути увагу на мету формуючої діяльності: повинна з'явитися людина там, де її ще не було; той, хто ще не був людиною, повинен на неї перетворитися. Зрозуміло, що цей вислів має метафоричний характер, тобто не можна його сприймати як точний

науковий термін. Історичні алюзії відсилають нас до Аристотеля та його уявлення про космічного деміурга – Форму Форм. Якої же гончар ліпе з безструктурної глини справжню («сформовану») людину? «Перед кожною людиною, яка вступає у життя, простягається світ речей і соціальних утворень, у яких втілена, опредметнена діяльність попередніх поколінь. Саме цей олюднений світ, у якому кожний предмет і процес мов би заряджений людським смислом, соціальною функцією, метою й оточує людину. При цьому досягнення людської культури не надані людині в готовому виді у втілюючих їх об'єктивних умовах, а лише задані в них. Осягнення соціальних, історично утворених форм діяльності – головна умова та провідний механізм індивідуального становлення людини. Щоб зробити ці форми своїми особистими здатностями й частиною власної індивідуальності, людина з раннього дитинства уводиться в таке спілкування з дорослими, яке віддзеркалюється як наслідування, вчення й навчання. У результаті цього людина, яка індивідуально розвивається, надбає здібностей розумно діяти зі знаряддями праці, з різного роду символами, словами, з уявленнями та поняттями, з усією сукупністю соціальних норм. Засвоюючи олюднену природу, дитина залучається до буття культури різноманітними способами» [5, 771]. У цьому залученні до культури беруть участь кожна з людських здібностей і здатностей, з яких складається індивідуальність: зір та слух, нюх, смак, чуття дотику, мислення, співглядання, відчуття, бажання, діяльність, любов тощо.

Тобто, якщо узагальнити все це, то формування людини – це процес послідовного перетворення біологічного людиноподібного індивіда, яким є палеоантроп або новонароджена сучасна дитина, на суб'єкта соціальної та культурної активності, здатного адаптуватися до суспільного життя й інтегруватися в нього у креативній, інноваційній, особистісній діяльності. Зрозуміло, що формування людини – процес еволюційний та історичний, отже необхідний, стихійний, такий, що відбувається за власними (природно-історичними) законами. Необов'язково, щоб він був усвідомлюваним. Але за умов високого рівню розвитку педагогічного (соціально-педагогічного в широкому значенні слова) знання йому можна сприяти.

У вислові «виховна діяльність» смислове навантаження на видовому прийменнику – діяльність, пов'язана з вихованням, з доглядом, вирощуванням та освітою нової генерації. Поняття «діяльність» взагалі рідко вживається у побуті. Це лексема із словника освіченої людини. Інші ж частиш говорять «дія», «вчинок». Поняття діяльності, внаслідок його глибокої наукової розробки протягом декількох десятиліть, надбало системного смислу й відразу ж визиває рефрен «Мета, засоби, результат».

На наш погляд, мовленнєва та науково-дослідна практика вимагають ситуативно коректного користування поняттями «виховання» та «виховна діяльність». Виховання – процес виховування (рос. *выхаживание*). Читаємо

у «Сучасному тлумачному словнику української мови»: «Виховання – дія зі значенням *виховувати* 1. Вирощувати, навчаючи правил поведінки, даючи освіту і т. ін.; 2. Систематично у певному напрямі впливати на культурний розвиток, світогляд, моральні принципи кого-небудь; *що*. Систематичним впливом викликати, розвивати якість почуття, рису характеру, особливості, прищеплювати щось» [6, 131]. Отже, виховання відбувається і в побуті, і в організованій (соціально-інституціоналізованій) діяльності. Але виховна діяльність скоріше належить офіційним соціальним інститутам, ніж побуту.

По-друге, вимагає окремого уточнення поняття «технологія виховання», оскільки його рефренами є висока наука та наукові ступені. Отже, словосполучення надбало широкого вжитку, і є тенденція будь який набір засобів, використаних вчителем у роботі з дітьми, називати технологією. Проте, технологія – стала, загальновідома й необхідна сукупність прийомів і способів діяльності, яка є продуктивною за своїм результатом і повинна використатися для стабільного забезпечення визначених параметрів продукції, що виробляється. Атрибутами технології в цьому сенсі є такі її параметри, як результативність, ефективність, економічність тощо. Отже, про технологію можна вести мову тоді, коли наявна її соціальна значущість, сталість, розповсюдженість, наявність матеріальної (інструментальної, фінансової, виконавчої) бази тощо. Отже, власні технології виховної діяльності належать історичним типам суспільств як складники їх життєдіяльності. Можна вести мову про технології виховної діяльності тих виокремлених соціальних груп, які їх фінансують та є їх замовниками. Імовірно, можна називати технологіями і утворені стихійно-історичним шляхом, частково усвідомлені системи виховної діяльності – такі, як сімейно-родинні в первісному суспільстві та сучасні системи етнічної педагогіки, професійні навчальні та виховні технології в тих суспільствах, де є розподіл соціуму на професійні групи тощо. Соціально визнані технології виховної діяльності обслуговують суспільство, продукуючи соціально потрібний, «замовлений» тип особистості, здатний власною активністю (працею, ментальними зусиллями, генеративною діяльністю тощо) підтримувати суспільне буття.

Безумовно, сфера виховної діяльності відносно легко та швидко піддається творчим інноваціям. Але, на наш погляд, у багатьох випадках, коли йдеться про апробацію креативного задуму окремого педагога або навчального закладу, краще було би в галузі педагогічного знання зберігати традиційну назву «методика». Методика – це система методів, правил і прийомів педагогічного впливу, а також сукупність рекомендацій по організації і проведенню виховного / навчального процесу. Методика є елементом технології, який складається із послідовно чи одночасно використовуваних методів інформування, активізації емоційної, інтелектуальної чи практичної діяльності учнів / вихованців. Методика є

лише «початковим» рівнем системної організації засобів формуючого впливу на людину. З методики інколи насправді може розпочинатися утворення нової соціально визнаної виховної технології, проте саме «методика» безпосередньо використовується пересічним педагогом у його діяльності, віддзеркалюючи індивідуальні риси професійної майстерності.

Хоча ми бачимо, що узагальнене поняття метарегуляції та системні уявлення про процесі метарегуляції лише розпочинають розвиватися, але сам факт безсумнівного існування деяких «вищих», загальнообов'язкових норм та правил людської поведінки, що не є біофізіологічними, а полягають у сфері соціальних та культурних особливостей суспільства, був підмічений у сиву давнину, коли ледве-ледве пробуджувалася суспільна свідомість. І проблематика пошуку вищих, найбільш ефективних засобів впливу на людські вчинки та їх засвоєння засобами виховання існує стільки, скільки й людська ментальність і сапієтальність. Оволодіння основами найпростіших виховних технологій було чинником прискорення цивілізації людства у старовинному світі. Отже, ми повинні звернути увагу на майже «одвічне» існування двох провідних питань із проблеми, яку досліджуємо. Перше провідне питання формулюється так: у чому полягає сутність метарегулятивів (яке їх походження, у чому їх «субстанція», матеріальний чи духовний носій тощо). Друге провідне питання доторкається людини та її вчинків: чи можна обґрунтувати розумну, продуктивну, ефективну виховну технологію (тобто виховати невихованого, обмежити природну необмеженість, відійти від стихійності в бік свідомого та цілеспрямованого впливу на людину).

Саме у сфері осмислення механізмів формування метарегулятивної сфери людської ментальності та поведінки, обґрунтування можливості розробки впливової виховної технології, що гарантувала би успішність свідомої та цілеспрямованої людиноформуючої діяльності, утворюється найбільша кількість відомих теорій і утопій.

Отже, багатотисячолітня історія розвитку суспільної свідомості дає фактографічний матеріал для виділення характерних повторюваних типів віддзеркалення метарегуляції та механізмів формування й виховання людини. Оскільки віддзеркалювалася ці феномени в різних історичних соціокультурних умовах різними суб'єктами творчої мисленневої діяльності, то надавалися змістовно різні відповіді на провідні питання щодо сутності метарегулятивів і щодо можливості ефективного метарегулятивного впливу на людину.

Імовірно, що джерелом зародження всіх ментальних метарегулятивів, що відбулося в добу антропосоціокультурогенезу, є потреба в дисциплінуванні членів первісного соціуму, вимога привчання їх до правил спільного виживання. Функції регуляції поведінки в цю добу виконують і фізичний примус, і успадковані від тваринного світу форми зоологічної комунікації, і прототипи людської мови (інтердиктивні вигукі).

З усіх можливих форм первісних метарегулятивів антропологам відомі лише табу. Їх сутність достатньо описана у етнологічній літературі. Табу як жорсткі заборони на деякі вчинки членів первісної общини часто вважають чимось загадковим з погляду їх невмотивованості. На наш погляд, саме табу уявляють із себе першу форму відриву ментальних уявлень про світоустрій від практичної регулятивної діяльності. Саме в табу висвітлюється зв'язок між потребою соціуму в підтримці дисциплінарних норм і вигаданим, фантазійним образом потойбічної сили, що неминуче карає людину смертю за недисциплінованість.

Отже, ми убачаємо тут першу історичну форму існування соціокультурних метарегулятивів. Наступні історичні форми розвитку метарегулятивів і формування фантазійних уявлень про їх сутність пов'язані з розвитком релігій. Кожна з них має власну соціально визнану, історично закріплену та розповсюджену серед прибічників конфесії технологію виховної діяльності. Усі релігійні виховні технології об'єднані загальним механізмом формування метарегулятивів. А саме: уявлення про добро та зло, гріх (недозволене), совість, відповідальність, обов'язок пов'язуються з настановами, що належать богам або єдиному Богу.

У добу розвитку теоретичного мислення формуються як раціонально-теоретичні пояснення сутності метарегулятивів, так і ірраціонально-фантазійні. Ці пояснення постають методологічною базою утворення нових технологій виховної діяльності, які інколи надбають широкого соціального визнання, зберігаючи свою впливовість протягом століть. Наприклад, ідеологія Сократа-Платона надає метарегулятивам статус онтологічного фактора, по суті наближеного до статусу Бога. Ця ідеологія містить у собі й технологію ментального розвитку особистості засобами діалогічного дискурсу, евристичного пошуку когнітивних і моральних проблем, шляхів їх вирішення, аналізу ймовірних наслідків людських вчинків тощо.

Когорта теоретиків від античних кініків до сучасних етнопсихологів, орієнтованих на віддзеркалення біофізіологічної природи людини як такої, що є переважаючим фактором у її бутті, осмислює соціокультурні метарегулятиви як «слабкі», штучні, насильно нав'язані тощо. Отже, на їх погляд, за кожною категорією, що означає вищі соціокультурні метарегулятиви криються базові біофізіологічні потреби – самозбереження, їжа, секс, захист від шкідливих умов довкілля, стадні інстинкти.

І. Кант є засновником міцної лінії у з'ясуванні сутності метарегулятивів як таких, що утворюють власний простір «чистого розуму», абсолютних імперативних норм, які не залежать від історичних обставин розвитку суспільства та індивідуальних намагань волевиявлення. До цієї лінії належали такі теоретики, зацікавлені проблемами вдосконалення виховної діяльності, як В. Віндельбанд та П. Рікер. Ще вона була продовжена у ХХ столітті у соціально-педагогічній концепції М. Шелера.

Метарегулятив – складна система інформації, складова світовідношення, у якій є і образ світу, і Я-концепція, і алгоритм дії. У метарегулятиві, на відміну від звичайного регулятива, утворюється набагато більш складна картина світу. Регулятив складається з відносин: «Суб'єкт – Об'єкт», « Я хочу – Я маю засіб для того, щоб це зробити – Я зроблю – Внаслідок цього я отримаю...» («Моя потреба буде задоволеною»). Метарегулятив – зовсім інша інформаційна система. «Суб'єкт – Об'єкт». – «Я хочу... – Що буде зі світом, , якщо я зроблю..?; Що буде зі світом, якщо я не зроблю..?»; «Що буде зі мною, якщо я зроблю..? Що буде зі мною, якщо я не зроблю..? Що буде зі світом після того, як я це зроблю..?» («Не обов'язково, що я маю засіб для того, щоб це зробити» – «Жодна моя потреба при цьому ніколи не буде задоволеною»).

Насправді сфера метарегуляції засвоєна у практичній виховній діяльності. Причому засвоєна достатньо глибоко і реалізується не тільки у формах виховної діяльності, що спрямована на соціальне дисциплінування. Сфера метарегулятивів надбає специфічного змісту в сучасному військовому, громадянсько-політичному, етнічно-моральному вихованні, у технологіях художньо-естетичного виховання. Майже не змінюються протягом тисячоліть метарегулятивні засади релігійного виховання.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок.

Метарегулятиви є ментальними за своєю сутністю складниками людських дій, що утворюються у процесі соціокультурного розвитку суспільства. Вони є об'єктами людських вірувань і переконань, розмислів і дискусій. У функціональному вимірі метарегулятиви є інформаційними (програмуєними) складниками діяльності, які здатні інтегрувати в собі та посилювати або відмінювати звичайні регулятиви. Реалізація метарегулятивами їх впливової функції пов'язана з подоланням протиріч у сфері потреб та інтересів особистості, з необхідністю вибору у сфері мотивації, із зіткненням утилітарних і моральних мотивів.

Метарегулятиви здатні існувати в почуттєво-фантазійних і раціонально-понятійних формах, у мовленнєвих і позамовленнєвих видах комунікації, позначаючись відповідними символами. У сфері метарегуляції здійснюється як розвиток, так і деградація людини й людяності; реалізується свобода волевиявлення, вибору й рішення; відбувається перетворення соціобіолгічного індивіда на особистість. У будь-якому суспільстві метарегулятиви є об'єктом цілеспрямованого виховання. Історично сформовані та соціально інституціоналізовані технології виховної діяльності обґрунтовують засоби педагогічного впливу на сферу метарегулятивів: стимулювання їх засвоєння особистістю або обмеження їх регулятивної здатності.

Теоретичне засвоєння поняття метарегулятиву з погляду його здатності слугувати дослідницьким концептом у сфері педагогічного знання лише

розпочинається. Ми вважаємо, що ще не вирішено багато проблем. Наприклад, розвиток цього напряму знання вимагає відрізнити поняття метарегулятиву від поняття потреби, спрямованості, мотиву діяльності. Продуктивною може бути розробка типології метарегулятивів за видами психологічних і педагогічних засобів їх розвитку та закріплення: почуттєво-фантазійні; почуттєво-інтуїтивні; раціонально-осмислені; не усвідомлені, частково усвідомлені, усвідомлені; навіювані, виховані, вивчені; за походженням – традиційно-побутові, традиційно-ідеологічні; інноваційні. Ще більш цікавою є перспектива розробки типології особистості з погляду розвитку індивідуальної сфери метарегуляції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акопов Г. В. Управленческое сознание и готовность личности к инновационной деятельности / Г. В. Акопов, В. И. Долгова // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2015. – т. 17, № 1 (2). – Изд. Поволжская государственная социально-гуманитарная академия ; Челябинский государственный педагогический университет, 2015. – С. 367–370.
2. Бейтсон Г. Экология разума. Избранные статьи по антропологии, психиатрии и эпистемологии. 1969 – 1972 / Грегори Бейтсон. – М. : Смысл. 2000. – 476 с.
3. Романов А. А. Пространство регулятивной деятельности в диалоге (социально-психологический аспект) [Электронный ресурс] / А. А. Романов // Прикладная филология и инженерное образование : сборник научных трудов IV Международной научно-практической конференции. – Томск : Томский политехнический университет, 2006. – Ч. 2. – С. 35–43. – Режим доступа : http://iie.tpu.ru/lgo/docs/publication_2006_2.pdf
4. Слепович Е. С. Белорусская специальная психология: преемственность и новации / Е. С. Слепович, А. М. Поляков // Журнал практического психолога. – 2006. – № 6. – С. 61–75.
5. Спиркин А. Г. Человек / А. Г. Спиркин // Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев и др. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
6. Сучасний тлумачний словник української мови. 100 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубчинського. – Х. : ВД «Школа», 2009. – 1008 с.
7. Фіцула М. М. Педагогіка : навчальний посібник / Михайло Миколайович Фіцула. – К. : Академвидав, 2007. – 560 с.
8. Щербина А. М. Концепція соціокультурної регуляції в галузі освітянських досліджень / Анатолій Щербина. – Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал. – Суми : Вид. СумДПУ імені А. С. Макаренка. – 2010. – № 8 (10). – С. 84–90.
9. Щербина А. М. Соціокультурна регуляція у технологіях масової комунікації : монографія / Анатолій Щербина. – К. : Академвидав, 2013. – 200 с.

РЕЗЮМЕ

Щербина А. М. Формирование социокультурных метарегулятивов в технологиях воспитательной деятельности.

Исследуется сущность социокультурных метарегулятивов и особенности воздействия на их сферу в исторически сформировавшихся и распространенных технологиях воспитательной деятельности. Они функционируют в качестве основ специфических типов мышления и поведения; програм социального действия

этнических и политических общностей, а также выдающихся личностей. В технологиях воспитания, которые складываются в обществе естественно-историческим путем, как формы обыденной жизнедеятельности этноса, метарегулятивы присутствуют в виде традиционных ценностей, которые являются компонентами общественного сознания, часто в виде мифологических, религиозных, чувственно-художественных образов. Теории и технологии воспитательной деятельности, которые разрабатываются сознательно, обычно ориентированы на метарегулятивы как на свои внутренние идеалы, принципы и задачи.

Ключевые слова: Социокультурный метарегулятив, социокультурная метарегуляция, технологии воспитательной деятельности, менталитет, ценности, нормы, идеалы, типы личности, деятельностный подход.

SUMMARY

Scherbina A. The development of socio-cultural metaregulatives in technologies of educational activity.

It was studied the essence of social and cultural metaregulatives and features of the impacts on their areas of historical and common technologies of educational activities. They function as the base of specific types of thinking and behavior; the programs of social action of ethnic and political sociums, as well as of outstanding personalities. In technology of education, which are established in the society of its history as the forms of everyday life of the ethnos, metaregulatives are present in the forms of traditional values, which are components of public consciousness. They are often represented in the forms of mythological, religious, sensual and artistic images. Theories and technologies of educational activity, which was developed in socium, typically focused on metaregulatives as on their internal ideals, principles and main goals.

Metaregulatives are mental components of human activity, that arised in the process of socio-cultural development of socium. Those are the objects of human faith and believes, reflectiones and discussiones. In their functional parameters, the metaregulatives are the information programming components of activity, which are able to integrate and reinforce or weaken conventional regulatory. Metaregulatives have been in socio-cultural sphere, technology of education, mentality, values, norms, ideals, personality types of life activity. The implementation of metaregulatives in the regulatory functions deals with the contradictions in the sphere of needs and interests of the individual. It is due to the choice in the field of motivation, with the clash of the utilitarian and moral motives.

The metaregulatives are able to exist in sensual, imaginative, rational, conceptual forms. They also exist in linguistic and non-linguistic forms of communication, in which are indicated by appropriate symbols. In the field of metaregulationes the development and degradation of the individual and humanity are realized. In this field is implemented freedom of expression, of choice, of decision making. This is the field of socio-cultural transformation of the biological individual in cultural identity, in the Person. In any society the metaregulatives are the objects of the purposeful and professional education. Professional and institutionalized technology of education is focused on the development of means of pedagogical influence on the world of the metaregulatives, to stimulate the effective assimilation of every person, or the restrictions of their regulatory influence.

Key words: social-cultural metaregulatives, technology of education, mentality, values, norms, ideals, typology of person, methodology of activity-based approach.